5 ZELFDODING EN LEVENSBEAMING IN VREEMDELINGEN-BEWARING

Marjo van Bergen

5.1 Van waaruit en waartoe?
5.2 Vreemdelingenbewaring
5.3 Leven in een detentiecentrum
5.4 Existentiële consequenties
5.5 Denken en praten over zelfdoding
5.6 De vraag naar de waarde van het eigen leven
5.7 Bewegingsloosheid, stagnatie, het uithouden
5.8 Beweging en een nieuw begin
Conclusie
Noten

Hij spreekt geen Engels, alleen Spaans. Ik spreek wel Engels, maar geen Spaans. Ik zie hem wekelijks, als ik met zijn celmaat en landgenoot kom praten. Ze zitten in het uitzetcentrum om terug gestuurd te worden naar het land van herkomst. Als ik hen opzoek is de stemming gelaten of geladen. De jongen die Engels spreekt vertelt me over alles waar hij toe bereid is om uitzetting naar zijn land van herkomst maar te voorkomen. Hij wil naar een derde land, hij wil zelf zijn ticket betalen, hij wil alles wel doen, desnoods 5 jaar vrijwillig in het Nederlandse leger dienen, maar níet terug. Hij wekt soms de indruk voor hen beiden te spreken. Op een gegeven moment is zijn Spaans sprekende celmaat verdwenen. Hij is in de isolatiecel gezet, omdat hij gezegd heeft dat hij dood wil. Hij weigert ook te eten en te drinken. Ik hoor de volgende dag op het ochtendrapport het vrij cynisch geformuleerde commentaar van het afdelingshoofd: hij is terug naar de afdeling, hij had na plaatsing in de isoleercel (ISO) besloten dat hij toch maar niet dood wilde. Ik zoek hem op. Ik geef hem een hand en zeg in mijn drie woorden Spaans gemixt met Engels dat ik hem gemist heb. Hij kijkt me aan, knikt en stort wat Spaans over me uit. Dan vraag ik: 'So you decided you want to live? Quieres vivir?' Hij kijkt me aan, een verlegen lachje, 'Si', en hij legt zijn hand op zijn hart. Ik pak opnieuw zijn hand, en zeg: 'Welcome!' We zijn allebei even geraakt. Dan is het moment voorbij. Er kan niet veel meer gezegd worden. Dat hoeft ook niet.

Een hele alledaagse, bijna terloopse situatie in mijn werk als humanistisch raadsvrouw in de vreemdelingenbewaring. Ik kom hier zeer geregeld mensen tegen die overwegen zichzelf van het leven te beroven. Daarover gaat dit hoofdstuk. Voordat ik mij verdiep in wat er tussen mij en mijn cliënten passeert, wil ik allereerst stilstaan bij het van waaruit en waartoe van mijn werk als humanistisch raadsvrouw bij Justitie.

5.1 VAN WAARUIT EN WAARTOE?

Ik zie mezelf als normatieve professional. Het werken met mensen, zeker wanneer dit gericht is op existentiële problematiek en ontwikkeling, vraagt van mij als professional dat ik mijn eigen bestaansethiek expliciteer. Dit berust op de overtuiging dat er geen technische, instrumentele antwoorden bestaan op de existentiële vragen die in de verhalen van cliënten doorklinken. Ook ikzelf als professional beschik niet over die antwoorden. Op dit niveau gaat het om persoonlijke waarden, overtuigingen, diep gevoeld en doorleefd. Zij bepalen mijn positie ten opzichte van de existentiële thema's die de cliënten laten zien, en zij liggen ten grondslag aan mijn keuze voor dit werk en de manier waarop ik het uitvoer. Het is noodzakelijk hierover transparant te zijn.[1]
Dat geldt in de eerste plaats voor mijzelf in mijn reflecties op mijn werk. In de tweede plaats geldt het in het contact met mijn cliënten: ook naar hen toe moet ik op een bepaald moment transparant kunnen zijn in wat ik werkelijk geloof. Voor hen is het belangrijk om zelf te kunnen kiezen uit diverse bronnen, bij het samenstellen van hun eigen antwoord op wat zich nu aandient in hun leven. Zij hebben er recht op dat ik mijn bronnen expliciteer. Enerzijds om die voor hen beschikbaar te maken, anderzijds om duidelijk te maken hoe mijn eigen positie is, en die daardoor ook te relativeren: het is een positie, de mijne, die van deze humanist. Ten slotte is het van belang wanneer ik mijn reflecties deel met collega's, gericht op verdere articulatie en ontwikkeling van ons vak en ambt.

Centraal in mijn persoonlijke bestaansethiek staat het woord 'beleving'.[2] Ik leef als mens in deze wereld en ben daar onlosmakelijk onderdeel van. Die wereld openbaart zich in het hier en nu aan mij, net zoals ik mijzelf van moment tot moment gewaar ben. Mijn streven is om mijzelf, anderen en de mij omringende wereld, zoveel mogelijk recht te doen. Zoals ik als mens recht gedaan wil worden, zo wil ik ook de ander of het andere recht kunnen doen.
Ik streef naar een zo direct mogelijke waarneming van wat zich aan mij voordoet. Dat doe ik zonder de ontkenning van mijn kleuring, omdat ik met mijn ogen en vanuit mijn culturele, sociale en talige perspectief naar de wereld kijk. Het gaat mij om de beleving van de werkelijkheid achter mijn perspectief, daar wil ik contact mee maken. Een dergelijke beleving is op momenten mogelijk. Momenten waarop mijn eigen perspectief doorzichtig lijkt te worden, waarop taal wegvalt, concepten en oordelen niet meer belangrijk lijken en waarop ik eenvoudigweg in die overweldigende werkelijkheid ben. Op die momenten valt elke twijfel aan het leven weg. De ervaring overstijgt de cognitieve antwoorden op de vraag naar de zin van het leven. Het leven is er, ik maak er deel vanuit en ben onlosmakelijk verbonden met de wereld en alles wat zich daarin voordoet. Het roept bij mij de reactie op om het leven zoals het zich aan mij voordoet te aanvaarden, me eraan over te geven, er ja tegen te zeggen. Duijntjer beschrijft dit met de term 'levensbeaming'.[3]
Momenten zijn het, vaak niet meer dan dat, en niet afdwingbaar. Je kunt jezelf oefenen in de daarvoor benodigde ontvankelijkheid, maar het moment zelf overvalt je. De humanistische waarde 'verbondenheid' vindt voor mij in deze ervaring zijn grond. Het besef van verbondenheid blijft bij mij, ook als ik weer met mijn alledaagse dingen bezig ben. Op de achtergrond blijft het besef aanwezig van de beperktheid van mijn perspectief en van mijn achterliggende verbondenheid met de wereld waar ik toe behoor, het leven waar ik deel aan heb. Dat werkt als een stimulans. Het levert me een continu streven naar ontvankelijkheid op voor wat zich aan me voordoet, zowel intern, bin-

nen mezelf, als in de wereld om me heen. Omdat ik mij verbonden voel, wil ik ook steeds opnieuw recht doen aan het leven, de wereld en de ander. Ook in mijn handelen oriënteer ik mij op dat besef van verbondenheid. Wat de ander gebeurt, betreft ons allemaal. De beleving initieert en voedt het proces van beschouwen: het verwerken in levensbeschouwelijke concepten, in verhalen, principes, waarden en moraliteit en in handelen. Het is mijn overtuiging dat het de beleving is die aan deze levensbeschouwelijke leerprocessen ten grondslag ligt. Waar het levensbeschouwelijke proces stokt, kan het opnieuw ruimte maken voor de beleving dan ook nieuw leven brengen.[4]

In mijn werk als humanistisch raadsvrouw speelt deze persoonlijke bestaansethiek een centrale rol. Allereerst werkt ze door in de bekende grondhouding[5] voor het raadswerk, waarin er in eerste instantie naar gestreefd wordt de cliënt zo open mogelijk tegemoet te treden, zodat diens verhaal zo goed mogelijk tot zijn recht kan komen. De eigen overtuigingen, principes, beelden en referentiekaders moeten in eerste instantie 'geparkeerd' worden.[6] Daarbij richt ik mij specifiek op het ondersteunen van de cliënt in zijn ontvankelijkheid voor wat zich in het hier en nu aan hem voordoet. Door het besef van verbondenheid ontstaat een bodem van compassie – sterker of minder sterk voelbaar – waar ik gebruik van maak bij het opbouwen van de relatie.
Ik ben alert op de vraag of mijn cliënt momenten van levensbeaming gekend heeft of wellicht tijdens de begeleiding doormaakt. Als zoiets zichtbaar wordt, vestig ik de aandacht erop, zodat de betekenis die het voor mijn cliënt heeft helderder kan worden. Zo'n moment van levensbeaming kan de opmaat vormen tot een vernieuwing of bevestiging van wat deze cliënt belangrijk vindt in het leven, wat hem drijft en aan de gang houdt. Het kan leiden tot zelfbestemming.
Het belang dat ik hecht aan beleving brengt in het werk een complicatie met zich mee. Omdat de beleving uiteindelijk een niet-talig karakter heeft, en soms zelfs op gespannen voet leeft met taal en de daarin vervatte referentiekaders en concepten, zoek ik naar gespreksmethoden die het niet-talige oproepen, bijvoorbeeld door gebruik te maken van verbeelding en lichamelijkheid. Daarnaast blijft het steeds opnieuw zoeken naar en vinden van taal belangrijk, om de inzichten die opgedaan zijn uit te kunnen drukken en voor de persoon zelf werkbaar te maken.
De ontvankelijkheid, de compassie, de levensbeaming, het niet-talige beleven en het vertalen daarvan neem ik mee in de concrete relatie met mijn cliënt. Ik hoop dat zij voor cliënten waarneembaar zijn en dat ik daarmee hun keuzemogelijkheden in het vormgeven van hun eigen leven en bestaansethiek wat uit kan breiden. Dat betekent wel dat ik ook bereid moet zijn mezelf daarin te tonen.

5.2 VREEMDELINGENBEWARING

Mijn werk krijgt gestalte in de vreemdelingenbewaring. Mensen die in vreemdelingenbewaring gedetineerd worden, zitten daar omdat ze in Nederland aangetroffen zijn zonder geldige verblijfspapieren. De detentie is niet afhankelijk van de vraag of ze al dan niet een strafbaar feit hebben begaan. Aan de detentie gaat geen strafzaak of veroordeling vooraf. Mensen worden in principe gedetineerd tot het moment waarop zij uitgezet kunnen worden. Zij weten niet wanneer er een einde komt aan hun detentie en of er daadwerkelijk uitzetting mogelijk is. In ongeveer de helft tot tweederde van de gevallen blijkt uitzetting niet mogelijk. De detentieduur varieert van enkele dagen tot langer dan een jaar.
De concrete context waarin de hier gepresenteerde casuïstiek zich afspeelt is een detentiecentrum en een uitzetcentrum. Het hier beschreven detentiecentrum is specifiek bestemd voor vrouwen. Zij worden daar vastgezet als zij illegaal aangetroffen zijn in Nederland. Zij zitten voor onbepaalde tijd vast, terwijl de terugkeerorganisatie van het Ministerie van Justitie (DT&V, de Dienst Terugkeer en Vertrek) de mogelijkheden onderzoekt om hen uit te zetten. Dat onderzoek betreft zowel de vaststelling van hun identiteit als de bereidheid van het land van herkomst om hen opnieuw toe te laten. Wanneer helder is dat iemand uitgezet kan worden, verhuist zij naar het uitzetcentrum, van waaruit zij op het vliegtuig gezet wordt.
Voor de vrouwen in het detentiecentrum is vooral de onzekerheid over hun situatie zwaar: hoe lang gaat de detentie duren, zal de detentie tot uitzetting leiden, of zal het illegale bestaan hervat worden? Vooral degenen die er langere tijd doorbrengen staan sterk onder druk. Het detentiecentrum kent een soepel regime, waarin humaniteit en zorg heel belangrijke waarden zijn. Er is veel ruimte voor gesprek en privacy.
In het uitzetcentrum, waar mannen en vrouwen vastgehouden worden, is de sfeer veel grimmiger. Dagelijks worden tickets uitgedeeld en worden mensen al dan niet vrijwillig naar de luchthaven gebracht. Het regime is zeer sober en ingericht op de complexe logistiek die met het uitzetten van veel mensen gepaard gaat. Als humanistisch raadsvrouw heb ik maar beperkte mogelijkheden om mensen privé te spreken. Het betreft geen langdurige contacten, maar wel veel crisissituaties. Ik kom er relatief vaak in isolatie- en observatiecellen. Soms tref ik mensen die overgeplaatst zijn uit het detentiecentrum opnieuw in het uitzetcentrum.

5.3 LEVEN IN EEN DETENTIECENTRUM

De existentiële problematiek van de vreemdelingen in deze centra is over het algemeen onlosmakelijk verbonden met hun illegale status en met de detentie zelf. De detentie is een breuk in hun leven, en voor een aantal van hen niet de eerste. Hoe langer de detentie duurt, hoe meer hun netwerk en daarmee hun mogelijkheden zichzelf in de illegaliteit te handhaven afbrokkelen.

Ze zit nu al een hele tijd. Ze hoopt nog steeds dat ze vrijkomt, niet uitgezet wordt. 'Ik ben alles kwijt, alles', verzucht ze. Ik denk dat ze het heeft over haar familie, haar toekomst, haar carrière, alles wat ze achtergelaten heeft in het land van herkomst. Dan vraag ik haar wat ze gaat doen als dat moment komt, waarop ze met twee blauwe plastic vuilniszakken weer op de stoep staat. Ze heeft geen idee, behalve dat ze zo snel mogelijk dit land uit wil. Maar het eerste, vraag ik, heb je iemand die je kunt bellen, een slaapplaats voor de eerste nacht? Nee, legt ze uit. Haar vrienden sprak ze via msn en mail, maar haar hotmailaccount is ze kwijt door de lange detentie. Het verloopt als je het niet gebruikt. Mensen kunnen haar ook niet meer bereiken, het nummer van haar gsm is verlopen. Te lang niet opgewaardeerd. 'Alles kwijt'...

Hun invloed op die situatie is vrij beperkt, zeker in hun eigen beleving. Het toekomstperspectief is uiterst onzeker en vaak ontbreekt het helemaal. Wie niet uitgezet kan worden moet kiezen: het illegale leven in Nederland weer op proberen te pakken, of vertrekken naar een ander land, waar het – wie weet – gemakkelijker is. Het lijkt een kwestie van kiezen tussen verschillende kwaden op basis van gebrekkige informatie.

'Wat vind jij dat ik moet doen als ik vrij kom? Weet jij of het in andere Europese landen net zo is als in Nederland? K. zegt dat je in Italië nooit in de gevangenis gezet wordt, ze pakken je op en geven je een waarschuwing en dan ben je weer vrij. Weet jij of dat klopt?'

De optie van terugkeer naar het land van herkomst is beladen met angst en schaamte. Voor de meesten was de beslissing om het eigen land te verlaten onomkeerbaar, vanwege ernstige problemen van diverse aard.
De detentie zelf wordt over het algemeen ervaren als zeer onrechtvaardig. Velen voelen zich ontmenselijkt en verraden door hun medemensen, de overheid en de samenleving.

'Waarom houden jullie ons hier op deze manier vast? Denken jullie dat we beesten zijn? Denken jullie dat we geen mensen zijn? Jullie behandelen ons hier als beesten! Kijk nou toch, moet je zien hoe jullie ons opsluiten! Als beesten in een kooi! Jullie geven ons te eten, jullie zorgen dat we niet doodgaan, maar we mogen niet leven. Jullie behandelen ons als beesten!'

In eerste instantie zoeken de gedetineerde vrouwen fanatiek naar een uitweg, verbijsterd over wat hen nu overkomt. Elke niet-geüniformeerde persoon die op de afdeling komt wordt aangeklampt, de eerste vraag is steeds: 'Kan je me helpen? Hoe kom ik hier uit?' Langzamerhand dringt tot mensen door dat hun detentie legaal is onder de Nederlandse vreemdelingenwet, dat hun advocaat hen er niet snel uit zal krijgen, en dat niemand die in het detentiecentrum rondloopt dat voor hen kan veranderen. De reacties daarop verschillen. Sommigen blijven aanhoudend woedend. Anderen worden somber, eindeloos verdrietig, ontwikkelen psychische stoornissen, of gaan leven bij de dag. Wie het niet lukt om rustig te blijven, riskeert een disciplinerende maatregel, bijvoorbeeld plaatsing in de isoleercel of het verliezen van bepaalde privileges. Dergelijke maatregelen worden ervaren als straf en vernedering.

Voor sommigen geldt dat zij hun procedure weten te versnellen, bijvoorbeeld door openheid te geven over hun identiteit en documenten te overleggen. Voor anderen gaat die strategie niet op. Uitzetting kan door een veelheid aan factoren vertraging oplopen, of ronduit onmogelijk blijken, waardoor de detentie lang duurt. Weer anderen proberen uitzetting juist te voorkomen, met meer of minder succes. Ook zijn er wanhopige mensen die graag terug willen, maar bij wie de uitzetting zeer traag verloopt of gewoonweg niet lukt. In de ogen van de gedetineerde vreemdelingen heeft het veel weg van een macabere loterij, wie er vrij komt, uitgezet wordt, en wie niet. Speculeren over de logica achter het systeem is een veel gebezigd tijdverdrijf. Verschillende verhalen doen de ronde, onder andere dat wie liegt eerder geloofd wordt dan wie de waarheid vertelt, dat veel geld en steekpenningen helpen, dat de uitkomst raciaal bepaald is, dat het aan een bepaalde advocaat of aan een bepaalde ambtenaar ligt wie er vrij komt en wie niet. Het algemene gevoelen is cynisme, verlies van geloof in rechtvaardigheid en overgeleverd zijn aan de willekeur van mensen die handelen in een onbegrijpelijk systeem.
Gedetineerden worden voortdurend aangesproken op hun eigen verantwoordelijkheid voor de ontstane situatie, meestal in pogingen hen ervan te overtuigen dat zij mee moeten werken aan uitzetting. Over het algemeen ervaren de vreemdelingen echter hun mogelijkheden om daadwerkelijk verantwoordelijkheid te nemen en actief hun situatie te beïnvloeden als zeer klein.

5.4 EXISTENTIËLE CONSEQUENTIES

Deze vorm van detentie heeft behalve materiële en psychologische consequenties ook existentiële consequenties voor de gedetineerden. Het meest indringend zijn de onmacht en het gebrek aan perspectief die mensen ervaren. Vaak betekent dat een beschadiging van het eigen vermogen en vertrouwen vorm te kunnen geven aan het eigen leven. De ervaren onrechtvaardigheid – niet incidenteel maar systematisch, door de wet bekrachtigd en ondersteund door de uitvoerders van het systeem – schokt veel vreemdelingen in hun basisopvattingen over de rechtvaardigheid van de wereld.[7] Dat komt vaak hard aan.

Dan is er de confrontatie met systeemgeweld. De opsluiting zelf wordt al ervaren als een vorm van geweld, die bekrachtigd wordt elke keer dat de celdeur dichtslaat. Het is niet alleen insluiting, het is ook uitsluiting: jij bent bij ons niet welkom, wat je ook doet, hoe je je ook gedraagt, wat je verhaal, je verlangen, je behoefte ook is: we willen je niet hebben. Er zijn meer zaken die voor veel mensen een niet te verteren inbreuk op hun integriteit vormen: de visitaties, handboeien om bij transport, de angst voor ruwe behandeling als je je niet conformeert, de hele normale dagelijkse dingen die je ontzegd worden op basis van de huisregels van de inrichting. De menselijke waardigheid van de gedetineerden lijkt continu in het geding te zijn. Voor veel van hen is dit extra bitter omdat zij het associëren met dingen die je verdient door een slecht en misdadig leven te leiden. Dit contrasteert vaak met het beeld van het eigen voorafgaande leven. Het is alsof dat gediskwalificeerd wordt.

Samenvattend ervaren veel mensen dit systeemgeweld als een aanslag op de eigen menselijkheid, als een ontkenning van hun bestaansrecht. Deze existentiële problematiek wordt zichtbaar in de contacten met mijn cliënten. In het bijzonder geven veel cliënten op enig tijdstip in onze contacten aan dat zij denken over zelfdoding.

5.5 DENKEN EN PRATEN OVER ZELFDODING

In één van de eerste gesprekken vertelt ze me dat ze ook vaak 'bad thoughts' heeft, slechte gedachten. Dat zijn gedachten aan zelfdoding, begrijp ik. Soms zijn ze heel sterk, maar als ze zich dan voorstelt dat iemand haar zal moeten vinden en de troep op zal moeten ruimen, is dat tot nu toe voldoende reden om het niet te doen. Desalniettemin ziet ze vaak zelf de zin van nog verder doorgaan niet meer in.

'Bad thoughts': slecht, dat mag je niet denken, en al helemaal niet doen, en zeker niet zo dat een ander er last van heeft. Zelfdoding is voor deze vrouw een afstotend maar

tegelijkertijd ook een aanlokkelijk perspectief. Enerzijds biedt zij er weerstand aan, waarbij ook schaamte een rol speelt. Anderzijds blijft de gedachte aan zelfdoding zich onontkoombaar opdringen – als oplossing van alle problemen, als ontsnappingsmogelijkheid. Deze ambivalentie komt vaker voor. Tussen die twee uitersten bewegen mensen zich. Ze proberen de gedachte aan zelfdoding te onderdrukken, maar dat levert juist op dat deze zich sterker opdringt. Als zij uiteindelijk toegelaten wordt, en uitgesproken, kan de rust ontstaan om de keuze die nu gemaakt moet worden te onderzoeken.

Het toelaten van de gedachte aan zelfdoding vergt een bepaalde openheid. Deels betreft dat een innerlijke openheid, naar de eigen beleving, gedachten en gevoelens. Het erkennen dat je het zó beleeft, deze gevoelens hebt en dat het deze gedachten bij je oproept. Bovendien betreft het een openheid naar de externe situatie waarmee je geconfronteerd wordt. Het gaat erom te erkennen dat deze situatie zich nu voordoet in het leven, met al zijn hopeloosheid en perspectiefloosheid. Een andere veel gekozen mogelijkheid is om de gedachten aan zelfdoding in de vorm van een beschuldiging, een aanklacht te uiten. Dan wordt de aandacht juist niet gericht op de eigen keuze, maar op de mogelijkheid de context te veranderen.

Dan ineens komt er slecht nieuws: alle procedures hebben niet geholpen, zij zal echt teruggestuurd worden. Ze wordt overgeplaatst naar het uitzetcentrum. Daar zoek ik haar opnieuw op. Ze is een schim van de vrouw die ze was. 'Kaput,' zegt ze, 'alles kaput.'
Ze heeft zo haar best gedaan om een nieuw leven op te bouwen na haar vlucht. Het was zo hard, en het is toch gelukt. Ze is ervan overtuigd dat ze dat niet nog een keer kan. Nee, haar leven is kapot, het eindigt hier, ze zal zich van het leven benemen op het moment dat ze uitgezet wordt. Nu nog niet, niet terwijl ze nog hier zit, maar als het moment van uitzetting daar is, dan. Dat zegt ze steeds, tegen iedereen, ook tegen de psycholoog en tegen de terugkeerfunctionaris.

Over het algemeen hoef ik niet te vragen of iemand overweegt zichzelf te doden. Veel mensen komen ook zonder dat ik ernaar vraag met hun overwegingen. Vaak ook spreken andere medewerkers van de inrichting erover, of staat het in het systeem achter zijn of haar naam: suïcidaal. Geregeld is er sprake van een crisissituatie, waarin iemand daadwerkelijk aanstalten maakt zichzelf te doden.

Enorm gedoe in de kantorengang, geschreeuw, geren. Ik kijk om het hoekje van mijn deur. Allemaal bewakingspersoneel. Dan zie ik ze een vrouw wegvoeren, ze snikt, een hoopje ellende. Als ik navraag doe, blijkt dat ze een stormloop gedaan heeft op het medicijnkastje in de spreekkamer van de arts, met de bedoeling zichzelf te vergiftigen. Ze wordt naar de ISO gebracht. Bin-

nen een kwartier weer enorme commotie. In de eerste vijf minuten in de ISO heeft ze haar scheuronderbroek om haar nek gedraaid en zichzelf geprobeerd te verwurgen. Ze wordt afgevoerd naar een complex waar observatiecellen met camerabewaking zijn.

Soms laat de cliënt de gedachte aan zelfdoding pas tijdens een gesprek toe, doordat de waarde van het eigen bestaan aangeraakt wordt. In een enkel geval vraag ik er naar, als de wanhoop of uitzichtloosheid van de cliënt bijna ondoordringbaar lijkt. Getuige zijn van zo'n moment is aangrijpend. De ander opent zich, voor zichzelf, voor mij. Het is belangrijk, wat hier gebeurt. Dan ontstaat er ruimte voor verdieping.

Ze komt uit een streng gelovige familie. Ze is ontsnapt, naar de vrijheid. Maar die vrijheid is eigenlijk onverdraaglijk. Ze herkent niets meer van haar eigen traditionele waarden en opvattingen in de manier waarop ze nu leeft, en tot overmaat van ramp is ze in deze ultieme onterende situatie terechtgekomen: in de gevangenis, met mannelijke bewaarders, zonder bescherming van familie.
Ze beschrijft zichzelf als een blaadje dat van een boom gedwarreld is en dat alsmaar meegevoerd wordt door de wind, zonder de grond te raken. Geen enkel houvast. Als ze teruggestuurd wordt, zal ze volkomen onteerd zijn. In hun ogen, en eigenlijk ook in haar eigen ogen.
Het is lang stil. Dan zegt ze: soms denk ik dat ik beter mezelf om kan brengen dan wachten tot een ander het doet...
Ik houd me ook stil. Er schiet van alles door me heen. Deels kom ik in opstand tegen de manier waarop ze zichzelf verloochent, nee, denk ik, nee, je mag je niet overgeven aan dat soort gedachten! En deels realiseer ik me, kan ik voelen, hoezeer het haar benauwt, die veroordeling van de familie, van haar samenleving, en hoezeer ze die veroordeling met zich mee draagt, ook zichzelf veroordeelt, hoe zwaar dat moet zijn...
Dan zeg ik alleen maar: ja...
Ze kijkt nu op. Ze huilt. Ik geef haar een tissue. We zitten zo nog een tijdje samen. Dan komen we weer in gesprek over redelijk triviale zaken. Maar wat er gezegd is staat. De lading ervan ook. Het is gezegd en kan niet meer terug naar binnen.

Van belang in mijn reactie op de gedachten aan zelfdoding van deze vrouw is, dat ik mij open stel voor wat zij aan mij laat zien. De boodschap die ik over wil dragen luidt: dit verhaal mag hier verteld worden. Het is belangrijk, oordeel nog even niet, dat doe ik ook niet. Vertel het eerst maar.
Een dergelijke aanpak is alleen mogelijk als de gedachte aan zelfdoding niet direct verbonden wordt met psychopathologie, als er niet direct consequenties uit volgen, in de zin van behandeling of beveiliging. Als humanistisch raadsvrouw ben ik niet bezig

met diagnosticeren of pathologiseren, en ook niet met het koste wat kost voorkomen dat mensen zichzelf doden. Het is mijn taak de ander bij te staan op existentieel niveau. De gedachte aan zelfdoding, waar mijn cliënt mij deelgenoot van maakt, onderzoek ik met haar dan ook op dat niveau. Deze gedachte hoeft niet per definitie opgevat te worden als een uiting van ziekte, maar kan heel goed gezien worden als een problematisch maar begrijpelijk antwoord op een uitzichtloze situatie. Dan is het een existentieel antwoord op een existentiële noodsituatie. Op dat niveau ga ik dan ook het gesprek aan.

5.6 DE VRAAG NAAR DE WAARDE VAN HET EIGEN LEVEN

De gedachte aan zelfdoding hangt samen met de vraag naar de waarde van het leven. De gedachte aan zelfdoding fungeert als dreiging, maar ook als motor, die de vraag naar de waarde van het leven steeds weer actueel maakt. Een negatief oordeel over de waarde van het leven geeft vervolgens weer aanleiding tot gedachten aan zelfdoding. Dat complex is wat ik samen met de cliënt onderzoek. Vaak is dat in eerste instantie heel concreet: welke gedachten kwellen je, in welke situaties, wat gebeurt er dan, hoe los je dat tot nu toe op? Dat levert heel kwetsbare gesprekken op.

We spreken elkaar regelmatig. Een centraal thema dat Irma steeds opnieuw aansnijdt is 'lijden'. Waarom, waarom ik, hoe lang nog, zal het ooit eindigen, voor anderen wel maar voor mij niet? In die gesprekken praten we ook over hoe ze het volhoudt, hoe ze het tot nu toe vol heeft kunnen houden, heel concreet. Wanneer steken de gedachten aan zelfdoding de kop op, en hoe reageert ze daar dan op? Huilen helpt, zegt ze. Maar dat is juist in het detentiecentrum een probleem, want ze is nooit alleen, er is altijd iemand anders bij. Ik vraag of ze dan altijd alleen moet zijn om te kunnen huilen? Dat vormt de aanleiding voor een gesprek over troost. Ze vertelt hoe ze altijd zichzelf heeft moeten troosten, over de spaarzame situaties dat ze zich over heeft kunnen geven aan een ander. Hoe het voelde om haar verdriet te kunnen delen, wat er dan gebeurt. Het gesprek gaat niet alleen over troost. Het gaat ook over eenzaamheid, intimiteit, en de angst daarvoor.

Onder de oppervlakte blijft steeds de vraag naar daadwerkelijke zelfdoding een rol spelen. 'Is dat inderdaad de beste oplossing? Wil ik dat?' Dat is wat mensen zich afvragen. Het is geen eenvoudig te beantwoorden vraag. Allerlei tegenstrijdige motieven kunnen een rol spelen. Ook ik vraag het me af: waar gaat het deze cliënt om? De problematiek verschijnt in verschillende gedaanten: de vraag naar de waarde van het eigen

leven in de ogen van de ander; de vraag naar die waarde in eigen ogen; en deze vraag in de confrontatie met het bestaan zelf.

De eerste gedaante is de aanklacht. Vaak gaat het om een publiekelijke aankondiging: zo wil ik niet leven, leven wordt mij onmogelijk gemaakt. Dat is gemakkelijk te duiden als een manipulatieve actie, een schreeuw om aandacht of emotionele roep om hulp. Zo wordt de expressie van deze persoon gepsychologiseerd. In de context van de vreemdelingenbewaring gaat het echter om een situatie waarin het eigen leven en de manier waarop dat vorm kan krijgen daadwerkelijk op het spel staat. De kaders waarin dat leven gewogen wordt zijn formeel en leiden tot een kil juridisch oordeel over mogelijkheden en kansen voor degene die het betreft. Zijn eigen verhaal over verlies en uitzichtloosheid heeft in dit kader geen geldigheid. Dit verhaal is voor de gedetineerde nu juist van doorslaggevend belang. De aanklacht kan gezien worden als een reactie op deze discrepantie. De gedachte aan zelfdoding is daarmee niet zonder meer terug te brengen tot een pathologische, manipulatieve strategie, maar is een schreeuw om erkenning voor de menselijke kant van de eigen zaak. De aandacht wordt daarmee vooral naar buiten gericht. Het gaat om de erkenning, die van de ander moet komen. De eerste gedaante wisselt in de praktijk vaak af met de tweede. In deze gedaante is de aandacht naar binnen gericht. Cliënten vertellen me dat ze in hun wanhoop over de perspectiefloosheid van hun leven soms aan de mogelijkheid van zelfdoding denken. Het thema is niet zelfdoding op zich, maar veeleer twijfel aan de waarde en de leefbaarheid van het eigen actuele leven. De optie zichzelf te doden intensiveert de zoektocht naar die waarde. Voor cliënten is deze zoektocht van existentieel belang en zo gaan zij er ook mee om. Als raadsvrouw geldt ook hier dat ik deze zoektocht even serieus neem, inclusief de mogelijke einduitkomst van zelfdoding.

Een brutale straatmeid, Fatima, jong nog, en toch al getekend door het leven. Ze zit al een paar maanden en weet soms niet meer hoe ze het nog moet volhouden in vreemdelingendetentie. Haar situatie is redelijk hopeloos. Ze is in haar jeugd in Europa achtergelaten door haar familie. De gegevens die ze heeft over haar afkomst zijn onvoldoende om haar uit te zetten. Ze wordt door de vreemdelingendienst onder druk gezet om met meer op de proppen te komen, maar dat wil of kan ze niet. Het is een patstelling, die al even duurt en wellicht nog wel even zal duren. Ze is ongedurig, van jongs af aan gewend voor zichzelf te moeten zorgen, en dat is haar gelukt met een grote mond en veel manipulatie. Ze is nergens thuis en nergens gewenst. Aanleiding voor mijn bezoek vandaag, is dat ze de vorige avond met veel vertoon van drama zichzelf gesneden heeft. Het was een enorm bloedbad, is me verteld, en de gebeurtenis zorgde voor flinke commotie bij verschillende betrokkenen.

Fatima begint het gesprek zoals gewoonlijk met het verhaal over haar procedure, en met de klacht dat ze het niet meer uit kan houden hier, in detentie. Ze zegt: 'als ik hier volgende week niet weg ga, echt, dan maak ik mijzelf dood hoor! Ik kan hier niet langer blijven, echt niet! Dat is toch niet normaal, 6 maanden, en voor wat? Alleen voor illegaal, dat kan toch niet? Ik zweer het hoor, als ik volgende week niet vrij ga, dan...' en ze maakt een gebaar alsof ze haar keel doorsnijdt. Ik kijk haar aan, noem haar naam, pak haar hand, draai haar arm om en wrijf zachtjes over de littekens die getuigen van eerder gekras. Ik zeg: 'je hebt het zwaar hè?' Ze wordt stil. In het gesprekje dat volgt kijken we terug op de ontwikkeling die ze tijdens die maanden detentie doorgemaakt heeft. Ze zegt het vaak zelf, dat ze aan het groeien is. Samen halen we momenten op dat ze dat heeft laten zien. Ze weet ze zelf ook te noemen. Dan vraag ik haar hoe oud ze normaal gesproken zal worden, 60, 70, 80 misschien of nog ouder? Daar moet ze om lachen, ze kan zich niet voorstellen dat ze zo oud zou kunnen worden. We doen haar allebei na alsof ze een omaatje is, hoe ze dan loopt en praat. Ineens heeft ze het over haar kleinkinderen! Dan vraag ik haar of ze echt bereid is om zo'n groot stuk van haar leven in te leveren, omdat ze er nu doorheen zit? Nee, zegt ze. Dat wil ze niet echt. Opnieuw pak ik haar arm en vestig de aandacht op haar krassen. 'En dit dan?' vraag ik haar. Ze wrijft nu zelf over haar arm. 'Dat is gewoon dom', zegt ze. We ronden het gesprek af.

De vraag naar de leefbaarheid van het leven staat hier centraal. Deze jonge vrouw heeft hier een harde dobber aan. In de gedachte aan zelfdoding die ze uit, protesteert ze tegen de omliggende wereld, die de onleefbaarheid veroorzaakt. Tegelijkertijd laat ze ook iets anders zien. Ze wil verder, maar worstelt met de uitzichtloosheid van haar actuele omstandigheden. Juist haar levenslust en gretigheid maken de detentie zo moeilijk voor haar.

In het gesprek komt deze dubbelheid aan de orde en staan we stil bij de waarde van haar leven. Dat spitst zich toe op de vraag 'wie kan en wil ik zijn in dit leven? Straatmeid, krasser, ruziezoeker, of vriendin, moslima, betrouwbare volwassen vrouw? Kan ik veranderen, me ontwikkelen?' Met het toelaten van die vraag ontstaat tegelijkertijd de acceptatie dat dit het leven is dat zij toegedeeld krijgt, dit en geen ander. Een vorm van levensbeaming. In het gesprek expliciteer ik met haar deze beweging.

In een derde gedaante kan ook een abstractere vraag naar de waarde van het eigen bestaan zich doen voelen, zoals bij Paula in het volgende fragment naar voren komt:

Achter haar gedachten aan zelfdoding komt in onze gesprekken steeds de twijfel te voorschijn aan de betekenis van het eigen bestaan. Paula realiseert zich dat haar oude ideaal – man en kinderen – niet meer voor haar geldt. Zo lang zij stateloos is, kan ze ook geen kinderen op de we-

reld zetten. Ze ziet deze zaken heel helder, hoe pijnlijk ze ook zijn, en ik deel dit gebrek aan perspectief met haar in ons contact. 'Niemand zit op mij te wachten, ik ben moederziel alleen. Ik had er net zo goed niet kunnen zijn. Waarom ben ik er eigenlijk?'

Hier is het naakte eigen bestaan aan de orde. Niemand zit op mij te wachten, waarom ben ik er eigenlijk? Met het onder ogen zien van de verstoorde relatie tussen zichzelf en de buitenwereld verdwijnt de vanzelfsprekendheid van de waarde van het eigen bestaan. De vraag wordt op de spits gedreven: mag, kan, wil, durf ik er te zijn? Alléén omwille van mezelf, omdat ik leef ? Het stellen van die vraag is zeer pijnlijk, omdat – in elk geval voor deze vrouw, maar voor velen met haar – de pijnlijke waarheid onder ogen gezien moet worden dat er inderdaad niemand lijkt te zijn voor wie het wezenlijk telt dat zij bestaat. We zijn hier daadwerkelijk op existentieel niveau, voorbij de gemakkelijke antwoorden en op het scherpst van de snede.

De drie gedaanten waarin de problematiek zichtbaar wordt (vragen naar de waarde van het eigen leven in de ogen van de ander, in eigen ogen, of oog in oog met het bestaan zelf), hangen onderling samen. Wie zichzelf één van deze vragen stelt, kan in het zoeken naar antwoorden op de andere vragen stuiten. In het raadsgesprek brengen cliënten een of meerdere vragen in verschillende combinaties en volgordes naar voren. Deze samenhang biedt de mogelijkheid om ruimte te scheppen in de ogenschijnlijk vastgelopen emoties en gedachten. Het onderzoeken van de waarde van het eigen leven oog in oog met het bestaan zelf haalt mensen uit de vicieuze cirkel van aanklacht en onmacht.

5·7 BEWEGINGSLOOSHEID, STAGNATIE, HET UITHOUDEN

In de begeleiding kan nieuw perspectief ontstaan, maar voor sommige cliënten is dat in deze situatie te zwaar of te pijnlijk. Dat was het geval in het volgende contact met een vrouw, die ik na een aantal suïcidepogingen opzoek.

Mariama is een zware moeilijk lopende vrouw. Hele dagen zit ze op de bank in de huiskamer, of ligt ze op haar bed. Ze hoort bij tijd en wijle stemmen. Ze vertelt me erover. De stemmen geven haar opdracht zichzelf te vermoorden. Ze weet wel dat dit niet goed is, maar het is zo moeilijk om er weerstand tegen te bieden, zo ontzettend moeilijk ...
Stukje bij beetje vertelt ze me haar verhaal. Afrika, conflictgebied... Haar man was al verdwenen, opgeslokt door oorlog en conflict. Hoe, dat vertelt ze me niet. Wat veel belangrijker is: haar kinderen. Die nacht, dat de mannen met de geweren kwamen. Een klein huisje, stel ik me zo voor, twee kamers? De jongste sliep bij haar, de oudste twee in de andere kamer. Voordeur, achterdeur. Door de voordeur kwamen ze binnen. Wakker worden, schrik! Het kindje grijpen en rennen, terwijl in de andere kamer geweerschoten klinken. Buiten omkijken en zien hoe de boel al in vlammen opgaat, rennen, vluchten. Eerst naar de stad, dan naar een grotere stad, naar een ander land, naar Europa. Nooit is ze er meer achter gekomen of haar kinderen nog leven. Ze weet het niet zeker. De jongste, daarvan weet ze het zeker. Onderweg, letterlijk langs de kant van de weg is hij gestorven. Ze heeft nooit meer contact gehad met familie of bekenden. Ze weet niet wat er gebeurd is. Ze heeft ook gezondheidsproblemen. Als ik goed tussen de regels door luister, heeft ze aids.

Mariama slaapt slecht. Ze praat over de schimmen die er zijn, de doodsangst, alsof ze haar komen halen. Hier in Nederland kreeg ze steeds last van die stemmen. Ze werd opgenomen in ziekenhuizen, en kwam weer op straat terecht. Ze wil leven, maar de stemmen zeggen dat ze dood moet. Soms, als ze slaapt, is het alsof haar zoontje bij haar is, en haar roept, om haar huilt.
Ik luister naar haar verhalen, ze komen er in stukjes en beetjes en verward uit. Ik plak ze voor mezelf stilletjes aan elkaar in de hoop iets te begrijpen van wat er met haar gebeurt. Veel van mijn vragen en inbreng zijn daarop gericht. Verder vraag ik vooral naar hoe ze daar dan mee omgaat, met die stemmen. Of ze er nu zijn, of pas nog waren, of vaak zijn, of alleen maar soms. En hoe dat dan is. Ze wil er weerstand aan bieden, dat begrijp ik wel. Hoe doet ze dat dan? Ze voelt onder haar kussen naar haar bijbeltje. Ik vraag haar een stukje voor te lezen dat ze graag leest. Het gaat over een thuis bij god.
Ik zoek haar nog een hele tijd op na haar suïcidepogingen, terwijl ze in de isoleercel verblijft. De situatie verandert niet veel. Ze stelt mijn bezoekjes erg op prijs, ook als een link naar gelukkiger tijden toen ze wat meer bewegingsvrijheid had. Als ze uiteindelijk vertrekt naar een bijzondere zorgafdeling, draag ik haar over aan mijn collega daar.

Mariama houdt letterlijk en figuurlijk nog maar weinig bewegingsruimte over. Fysiek beweegt ze zich moeilijk, en haar ruimte wordt in de loop van de tijd beperkt tot de isoleercel. Haar verhaal over haar suïcidepogingen laat haar onvermogen zien om haar eigen beweegredenen daarin te erkennen en te bereflecteren. De enorme verliezen in haar verhaal vallen op. Ze zijn nog steeds actueel. Het maakt me terughoudend in mijn interventies. Aanwezig zijn, steeds opnieuw contact maken, terug blijven komen, het samen met de ander uithouden is wat ik in zo'n situatie te bieden heb: niets meer, maar ook niets minder dan dat. Oog in oog met het verlies van deze vrouw zou ik meer willen kunnen doen. Tegelijkertijd realiseer ik me dat voor haar in deze situatie juist die aanwezigheid van het grootste belang is. Dat vergt soms een lange adem. Weken, maanden, als het tegen zit. Dit hoort tot de moeilijkste aspecten van het werk.

Aisha heeft uitzetting weten te verhinderen door op de vliegtuigtrap opnieuw asiel aan te vragen. Ze wacht nu de nieuwe procedure af, iets waarvan we eigenlijk allebei weten dat het zinloos is. Uitstel van executie. Ik leg een aantal korte bezoekjes af. Steeds als ik binnenkom spreken we een paar zinnetjes, waarna ze zich in zichzelf terugtrekt. Herhaaldelijk zegt ze dat ze niet meer wil leven. Ze lijkt steeds dieper in de put te zinken, en ze lijkt het contact met mij bijna onverdraaglijk te vinden. Toch geeft ze ook aan dat ze de lange uren alleen in haar cel, zonder iets te doen te hebben, het meest onverdraaglijk vindt. Ik weet niet zo goed hoe ik haar kan ondersteunen in deze fase. Ik blijf steeds terugkomen en probeer iets te bedenken wat de situatie minder ondraaglijk voor haar kan maken. Op een dag neem ik een boek voor haar mee, met verhalen uit haar eigen land, in de volkstaal en met Engelse vertaling ernaast. Ze neemt het ongeïnteresseerd in ontvangst. De volgende keer dat ik langskom vraag ik naar het boek. Ze komt een beetje tot leven als ze vertelt over hoe ze sommige verhalen herkent en me iets uitlegt over een legendarische volksheld die erin voorkomt. De keer daarna neem ik een cd mee met muziek uit haar land van herkomst, en leen ik haar een cd-speler om een paar dagen in haar cel te houden. Daar is ze enorm blij mee. Een tijdlang is er een landgenote van haar op de afdeling. Dat helpt ook. Als die vertrokken is, zakt ze weer terug in de apathie. Ik blijf komen en probeer haar nu te betrekken bij gesprekjes die ik voer met andere gedetineerden in de recreatieruimte. We spreken niet meer over haar situatie.

5.8 BEWEGING EN EEN NIEUW BEGIN

Het verhaal kan ook uitlopen op een nieuw perspectief. Soms gaat het om een concrete verandering in de externe situatie, bijvoorbeeld dat er zicht ontstaat op een verblijfsvergunning, of op hereniging met familie. Een andere mogelijkheid is dat iemand een innerlijke ontwikkeling doormaakt binnen de bestaande, onveranderde situatie. Je moet onder ogen zien wat zich daadwerkelijk aan je voordoet. In eerste instantie is dat vooral verlies. Je bent je oude verlangen, je perspectief op de toekomst, op de waarde van je eigen bestaan kwijt. Die leegte jaagt je in eerste instantie angst aan. Toch creëert het ruimte voor nieuwe perspectieven. Daarbij kunnen allerlei existentiële thema's die een rol speelden in het verleden in een nieuw daglicht komen te staan.

Het afdelingshoofd houdt me aan in de gang: 'Zou je even tijd hebben? Er is net iemand binnen gebracht die zich onderweg geprobeerd heeft op te hangen. We hebben weten te voorkomen dat hij overleed, maar hij heeft wel even gehangen.' Ik loop naar de afdeling waar Eduard naar toe gebracht is. Ik zie het meteen, er is bij één van de cellen een oploopje van bewakers die staan te kijken. Ik ga erheen, loop naar binnen, vertel dat het afdelingshoofd me gestuurd heeft en vraag hoe het ermee staat. De bewaker die bij het bed staat zit een beetje met zijn handen in het haar. Die man ligt daar maar in het bed met bloeddoorlopen open ogen naar boven te staren en reageert helemaal nergens op. Ik ga naast het bed zitten en begin heel rustig tegen hem te praten. Hij heeft een licht getinte huid, en trekken die zowel Aziatisch als Zuid-Amerikaans zouden kunnen zijn, of wellicht zelfs uit het Midden-Oosten of ergens uit Zuidoost Europa. Ik probeer een aantal talen uit. Geen reactie. Ik pak zijn hand vast, vertel steeds heel kort dat ik van de geestelijke verzorging ben, en vraag op zachte toon hoe het met hem is. Als ik aan de vierde taal toe ben, reageert hij. Hele dikke tranen wellen op in die niets ziende open ogen. Ik dep ze voorzichtig af met een zakdoekje. Ze komen nu sneller. Ik blijf zachtjes tegen hem praten. Dan neemt de medische dienst de situatie over en voert de man af. Later blijkt hij naar het ziekenhuis gebracht te zijn.
Als hij weer terug is in het uitzetcentrum zoek ik hem op, hij is nu goed aanspreekbaar en helder. Hij herkent me niet. Ik vertel hem hoe ik hem aangetroffen heb, wat ik toen gedaan heb, over zijn tranen, en dat ik graag wil weten hoe het met hem is. Daarmee is het contact meteen intens. Hij vertelt me nu wat er aan de hand was. Hij was door de politie opgepakt. Zij hadden tegen hem gezegd dat ze hem terug zouden sturen naar zijn land van herkomst, en hadden hem vervolgens in dat busje gezet. Hij dacht dat hij regelrecht naar het vliegtuig gebracht zou worden, kon dat op dat moment absoluut niet verwerken en heeft zich toen impulsief proberen te verwurgen. 'En het was bijna gelukt, hè?', zeg ik. Ja, dat realiseert hij zich, en nu... Hij schaamt zich zo voor het drama dat erop volgde...
De volgende keer dat ik hem opzoek is hij bezig zich voor te bereiden op de terugkeer. Hij heeft contact met thuis gehad. Zijn familie heeft veel geld betaald om hem naar Europa te sturen, iedereen zit nu in de schulden. Maar eigenlijk ging het vanaf het begin al mis. De reisagent die zijn overkomst regelde bleek niet in staat zijn verblijf te legaliseren, en bovendien was de beloofde baan ook niet gelukt. Zijn familie vond het wel erg, zijn mislukking, maar wil hem toch graag weer thuis ontvangen. Gelukkig heeft hij in zijn tijd in Nederland een meisje ontmoet, een Nederlandse. Haar familie maakt zich nu sterk om zijn legale terugkomst naar Nederland te regelen. Er lijkt toch toekomst te zijn.
In de periode die hij in het uitzetcentrum doorbrengt kijken we samen nog een paar keer terug op het gebeuren. Ik vraag hem bijvoorbeeld of hij het ooit zal vergeten, en wat dan het belang ervan was. Maar misschien wel de belangrijkste vraag die ik stel is: weet je nu zeker dat je wilt leven? Als hij uiteindelijk gaat vertrekken, vertelt hij me dat hij heel veel geleerd heeft van deze periode. Hij weet het nu zeker: hij wil leven, voor zichzelf, en niet voor zijn familie. Hij is bereid om zijn schouders eronder te zetten.

Eduard is door zijn mislukte suïcidepoging in één keer min of meer gedwongen tot openheid, en dat terwijl juist schaamte zo'n centrale rol in zijn leven heeft gespeeld.

In onze eerste ontmoeting heb ik ingezet op contact maken met hem, midden in een beschamende situatie, midden tussen de toeschouwers. In onze tweede ontmoeting heb ik hem heel open verteld hoe ik hem gezien heb, die eerste keer. Beide momenten handelde ik eerder intuïtief dan vooropgezet. Maar door contact te maken wordt de ban van de schaamte verbroken. Hij is nu zelf in staat om over zijn schaamte te spreken. In onze gesprekken is schaamte hét thema, dat hij steeds opnieuw aanroert. Voor hem waren zijn schaamtegevoelens de belangrijkste reden om te proberen zichzelf van het leven te beroven. Schaamte over zijn mislukte migratie, schaamte over de schuldenlast van zijn familie, schaamte over zijn mislukte suïcidepoging. Uiteindelijk neemt hij contact op met zijn familie, is hij bereid de situatie thuis onder ogen te zien en kan hij positief antwoorden op mijn laatste vraag: Ja, hij wil leven. Het is voor hem een nieuw begin.

CONCLUSIE

De ontwikkeling die ik soms zie, waarbij mensen zich ontvankelijk opstellen ten opzichte van wat het leven hen brengt en die uiteindelijk kan leiden tot hernieuwd vertrouwen in de voortzetting van het leven, is niet gemakkelijk of vanzelfsprekend. De verontwaardiging en de weigering te accepteren dat de situatie is zoals die is, is vaak terecht. Mensen die in vreemdelingenbewaring komen hebben veelal te maken met een ontwricht leven en ontmenselijkende omstandigheden. Vanzelfsprekend roept dit angst op, weerstand, walging, verdriet en woede. Toch is ook dat deel van het leven, en levensbeaming zal dan ook juist in deze situatie op het scherpst van de snede bevochten moeten worden.
Dat geldt niet alleen voor mijn cliënten, maar ook voor mij. Het wordt nooit vanzelfsprekend of gemakkelijk. Het vraagt van mij aanhoudend de bereidheid om mee te kijken over de rand van de existentiële afgrond. Wat ik mijn cliënten wil bieden is de mogelijkheid om dat proces vrijelijk te onderzoeken. Dat vraagt van me dat ik de ervaren onleefbaarheid durf te laten staan, en dat ik de vraag naar de waarde van dít bestaan en van hét bestaan kan laten zijn. Bij tijd en wijle ervaar ik daardoor ook de fragiliteit van mijn eigen bestaan. Ik realiseer me wel steeds opnieuw dat ik in de begeleidingssituatie aan de kant van het leven sta. Een keuze voor de dood staat ver van mijn bed af. Om de ander recht te kunnen doen moet ik de openheid kunnen opbrengen om hem zo oprecht mogelijk te volgen in zijn zoektocht. Ik betreed dan ook zo nu en dan met mijn cliënten het gebied van de dood, wetend dat ik zelf terug kan komen in het land der levenden, maar dat dit voor hen niet altijd geldt. De uitzichtloosheid waar mijn cliënten mee te maken hebben is reëel en suïcide is voor velen een realistische mogelijkheid. Tot nog toe heb ik éénmaal gehoord dat een cliënt zich na detentie gesuïcideerd heeft. De andere kant is er ook. Het proces dat ik bij mijn cliënten heb gezien, geeft me het vertrouwen dat een deel van hen ergens in deze wereld rondloopt, legaal of illegaal, en het leven steeds opnieuw omarmt, hoe het zich ook aan hen voordoet.
Het is juist de blik in de afgrond, het in alle openheid kunnen overwegen zichzelf te doden, die nieuwe dynamiek op blijkt te leveren. Levensbeaming, het onvoorwaardelijk ja zeggen tegen het bestaan, wordt in de zwartste situaties het beste voelbaar.

NOTEN

1 *Zie hiervoor bv. Baart (1999), pp 94-113.*

2 *Zie hiervoor ook de beschrijving van de begrippen ervaarbaarheid en verbondenheid in Van Praag (1978), pp. 96-97 en pp. 89-91.*

3 *Duijntjer gebruikt de term levensbeaming overigens niet alleen voor de ervaring van het ja-zeggen zelf, maar tevens voor het daarop volgende leerproces, om de bereidheid te ontwikkelen zich ook daadwerkelijk open te stellen voor wat zich voordoet. Duijntjer (2002), pp. 8-10.*

4 *Diverse auteurs hebben deze beleving, of de dynamiek tussen beleving en beschouwing beschreven. Ik put zelf bijvoorbeeld uit: Han de Wit (1995) en Piet Winkelaar (2004) over beleving en beschouwing; Otto Duijntjer (2002) over levensbeaming; Rollo May (1983) over de ervaring van het eigen bestaan; Leo Apostel (1997) over atheïstische spiritualiteit; en Hanneke ter Beest (2006) over mystiek en humanistisch raadswerk. Zelf heb ik ook een artikel aan deze dynamiek gewijd: Van Bergen (2006).*

5 *'Grondhouding verwijst naar het geheel van fundamentele waarden die in en door de wijze van optreden van raadslieden in begeleidingsrelaties worden gerealiseerd.' Mooren & Van der Kwaak (1996), p. 7.*

6 *Dit 'parkeren' van de eigen visie en inzichten wordt onder andere expliciet beschreven door Elly Hoogeveen (1991) in de humanistische uitwerking van geestelijke verzorging, en later door Andries Baart (2004) in de meer op christelijke praktijken gebaseerde theorie van de presentie.*

7 *Zie Lerner (1980), passim.*